

KRANTAU — KERDER MADANIYATINING VII–XI ASRLARDAGI KO’P FUNKSIYALI MARKAZIY MANZILGOHI

Shnekeev Jumabay Kalimbetovich

arxitektura fanlari doktori, professor

Utegenov Xalbay Konarbaevich

Katta o’qituvchi (Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22658025>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 7-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 8-sentabr 2026-yil

Annotatsiya:

Ishda Amudaryoning quyi (Orol) deltasidagi Kerder madaniyati (VII–XI asrlar) me’moriy merosi Krantau majmuasi misolida tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor yodgorliklarning konstruktiv yechimlariga va ularni saqlash masalasiga qaratilgan. Tahlil, avvalo, Krantau majmuasiga bag’ishlangan 2008-yilgi monografiyaga tayanadi. Kran-qala mudofaa devorlari va paxsa xotira-inshootlarini o’rganish natijasida Krantauni davlat muhofazasidagi ustuvor yodgorlik sifatida e’tirof etish taklif qilinadi.

Kalit so’zlar:

Kerder madaniyati, Krantau, Kran-qala, Amudaryo deltasi, ilk o’rta asrlar, paxsa, xom g’isht, fortifikatsiya, xotira-me’morchiligi, konservatsiya.

KIRISH

Kerder madaniyati — Amudaryoning Orol (quyi) deltasida VII asr ikkinchi yarmidan XI (ayrim yodgorliklarda XII) asrgacha yashagan ilk o’rta asr madaniyati bo’lib, uning markazi Xayvan-qala o’rnidagi Kerder shahri hisoblanadi. Bu madaniyat yodgorliklari arxeologik jihatdan tavsiflangan bo’lsa-da, ularning me’moriy-konstruktiv tomoni va saqlanish holati yaxlit o’rganilmagan; tadqiqot aynan shu bo’shliqqa qaratilgan.

Tadqiqot obyekti — Kerder madaniyati me’moriy yodgorliklari (Krantau majmuasi misolida), predmeti — ularning konstruktiv xususiyatlari va saqlanishi. Maqsad — bu yodgorliklarning qurilish yechimlarini yaxlit tavsiflash va saqlash tamoyillarini asoslash. Buning uchun Krantau majmuasiga oid 2008-yilgi monografiya ma’lumotlari tahlil qilinib, qiyosiy-tipologik, arxitektura-o’lchov (obmer) va tabaqaviy-stratigrafik yondashuv hamda raqamli hujjatlashtirish (3D-skanerlash, fotogrammetriya) usullaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

Krantau — Amudaryoning o’ng qirg’og’ida, Nukusdan 20 km shimoli-g’arbda joylashgan ko’p qatlamli majmua bo’lib, undan mil. avv. IV–III asrlardan milodiy XII–XIII asr boshigacha foydalanilgan; Kerder madaniyatiga oid markaziy me’moriy bosqichi VII–XI asrlarga to’g’ri keladi. Tepalikdagi asosiy mudofaa inshooti — Kran-qala; uning tizimi xom g’ishtli devor va handaqdan iborat. Devor eni 3,20 m bo’lib, 16 metr dan ortiq masofada kuzatilgan; handaq kengligi 7,5 m, chuqurligi 2,15 m. Devor g’ishtlari turli o’lchamda: kvadrat 32×32×6 sm, to’g’ri

burchakli 16×32×6 va 50×30×6–7 sm, hamda ikkinchi devorda qalinligi aniqlanmagan 38×18, 40×20 va 42×20 sm. G'isht formatlarining bunday xilma-xilligi inshoot bir necha bosqichda qurilganini ko'rsatadi. 1-rasm. Qalmoq-qala nekropoli. Bosh reja

Paxsa qurilishi va xotira-me'morchiligi an'anasi Kerder davridan keyin ham uzilmagan: tepalikning janubidagi Qalmoq-qala nekropolida (XVII–XIX asr) paxsa devor bilan o'ralgan xotira-inshootlarining to'rt tipi saqlangan, eng monumentali — mustahkamlangan hovli-qo'rg'on ko'rinishidagi tip (8,0×6,7 m, devor balandligi 1,5 m). Eshik ustiga ko'ndalang yog'och qo'yib, ustidan paxsa qatlamlari bostirish mahalliy konstruktiv usuldir. Umuman, Krantau nisbatan yaxshi saqlangan (1990-yillargacha yopiq hudud bo'lgan), biroq madaniy va qurilish qatlamlari eroziya, shamol va Orol ekologik inqirozi ta'sirida tez yemirilib bormoqda [1].

Madaniyatning markazi Xayvan-qalani S.P. Tolstov VII–X asrlarga sanab, o'rta asr yozma manbalaridagi Kerder shahri bilan tenglashtirgan [2]; o'ng qirg'oq deltasidagi yodgorliklar 1958–1959-yillardagi qidiruv ishlarida qayd etilgan [3]. Kran-qalaning xom g'isht devori va handaqqa asoslangan mudofaa yechimi Qadimgi Xorazm fortifikatsiya an'anasi doirasiga kiradi [4]. Xuddi shu paxsa va xom g'isht texnikasi Kerder madaniyatining yana bir yirik yodgorligi — To'q-qalada (paxsa cokol va xom g'isht devor) ham qo'llanilgan, bu esa Kerder me'morchiligida yagona konstruktiv an'ana borligini ko'rsatadi [5].

XULOSA

Krantau majmuasi misolida Kerder me'moriy yodgorliklarining konstruktiv yadrosi — turli o'lchamdagi xom g'isht mudofaa devorlari va paxsa

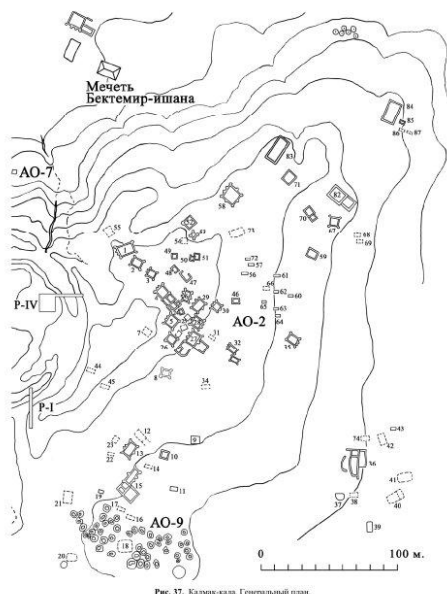
xotira-inshootlari — ajratib tavsiflandi hamda me'moriy an'ananing ilk o'rta asrdan XVII–XIX asrgacha uzluksiz davom etgani aniqlandi. Xom g'isht formatlarining xilma-xilligi ko'p bosqichli qurilish va Janubiy Orolbo'yi fortifikatsiyasini davriylashtirishning me'moriy mezonini, paxsa devor bilan eshik ustidagi ko'ndalang yog'och usuli esa qurilish an'anasi davomiyligining belgisi va paxsali yodgorliklarni konservatsiya qilishning ilmiy asosi sifatida baholandi. Shundan kelib chiqib, Krantauni davlat muhofazasidagi ustuvor obyekt sifatida belgilash, uni 3D-skanerlash va fotogrammetriya bilan hujjatlashtirish hamda paxsa va xom g'isht yodgorliklarini saqlashning namunaviy tamoyillarini ishlab chiqishda etalon sifatida foydalanish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Комплекс археологических объектов на возвышенности Крантау (Археология Приаралья. Вып. VII). — Ташкент: Фан, 2008.
2. Археологические исследования в Каракалпакии / отв. ред. И.К. Косымбетов, В.Н. Ягодин. — Ташкент: Фан, 1981.
3. Гудкова А.В., Ягодин В.Н. Археологические исследования в правобережной части Приаральской дельты р. Амударьи в 1958–1959 гг. // МХЭ. Вып. 6. — М., 1963. — С. 248–293.
4. Xo'janiyazov G'. Qadimgi Xorazmning mudofaa inshootlari. — Toshkent: Fan, 2007. — 168 b.
5. Гудкова А.В. Ток-кала. — Ташкент: Фан, 1964. — 162 с.

Аннотация.

В работе на примере комплекса Крантау анализируется архитектурное наследие кердерской культуры (низовая, Приаральская дельта Амударьи, VII–XI вв.). Основное внимание уделено конструктивным решениям памятников и вопросам их сохранения.

Анализ опирается прежде всего на монографию о комплексе Крантау (2008). Изучение оборонительных стен Кран-калы и пахсовых мемориальных сооружений позволяет предложить отнести памятник к приоритетным объектам государственной охраны.

Abstract.

Taking the Krantau complex as its case, the paper analyses the architectural heritage of the Kerder culture (the lower, Aral delta of the Amu Darya, 7th–11th centuries), focusing on the constructive solutions of its monuments and their preservation. The analysis relies above all on the 2008 monograph on the Krantau complex. A study of the Kran-kala defensive walls and the pakhsa memorial structures allows the site to be proposed as a priority object of state protection.

Ключевые слова:

кердерская культура, Крантау, Кран-кала, дельта Амударьи, раннее средневековье, пахса, сырцовый кирпич, фортификация, мемориальная архитектура, консервация.

Keywords:

Kerder culture, Krantau, Kran-kala, Amu Darya delta, early Middle Ages, pakhsa, mud brick, fortification, memorial architecture, conservation.